

Лілія Хорішко, к. політ. н.

Запорізький національний університет, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Liliia Khorishko, PhD in Political science

Zaporizhzhia National University, Ukraine

INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL ELITE: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ASPECTS

Under conditions of a global development processes of political systems, modernization acquire all the more significance, while they contribute to necessary transformations with the aim of adaptation to challenges of environment through making structural meaningful transformations. It has actualized the need to research the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation. The political elite is a subject of evaluation of political-modernizing activity. The political elite is researched through the institutional aspect. The characteristic features and structural components of this institute were defined. The author specifies function possibilities of this political institute in ensuring stable development and modernization of the political system.

Key words: political elite, political system, political modernization, political institute, institutionalization.

У кожній політичній системі в залежності від історичних, культурних, політичних особливостей розвитку формується потреба суспільства в наявності правлячої меншості для професіонального здійснення управлінських функцій та реалізації модернізаційних стратегій. Відповідно, актуалізується потреба інституціоналізації еліти в політичній системі, що сприяє формуванню чітких процедур діяльності та прийняття політико-управлінських рішень, направлених на досягнення суспільного блага. Високий рівень інституціоналізації дозволяє більш ефективно виконувати функції стосовно модернізації політичної системи та залучати потенціал громадянського суспільства до реалізації на практиці запланованих стратегій суспільно-політичного розвитку. Проблеми політичної інституціоналізації досить широко висвітлені в роботах А. Колодій, Дж. Марча, Й. Олсена, С. Патрушева, Б. Пітерса, С. Хантінгтона. Водночас, актуалізується потреба дослідження особливостей інституціоналізації еліти, структурно-функціональний потенціал якої дозволяє їй здійснювати суттєвий вплив на процеси модернізації політичної системи. Метою даної наукової розвідки є визначення структурно-функціональних аспектів інституціоналізації політичної еліти.

На думку С. Хантінгтона, політичні інститути, можуть виступати засобом встановлення порядку, вирішення протиріч та формування авторитетних лідерів для досягнення відповідного рівня політичної стабільності та модернізованості. Складність і неоднорідність суспільства актуалізує потребу в ефективному управлінні з метою забезпечення політичного порядку. Водночас, жодна з домінуючих у суспільстві елітних груп не в змозі забезпечити даний порядок, не будучи інституціоналізованою. Інституціоналізація виступає «процесом за допомогою якого організації та процедури набувають цінності та стабільності»¹. Він дозволяє структурувати та стандартизувати згідно правил і процедур діяльність політичної еліти, тим самим зробивши домінування однієї групи, сумісним зі згодою більшості суспільства.

Аналіз існуючих напрацювань, присвячених проблемам політичної інституціоналізації, дає можливість виокремити ряд ознак, що притаманні політичній еліті як політичному інституту:

1) наявність суспільної потреби у певних правилах регулювання взаємодії, розподілу ресурсів та виробленні технологій прийняття політико-управлінських рішень, спрямованих

¹ Хантінгтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция, 32.

на досягнення загального суспільного блага. Відповідно, активна діяльність інституту є проявом реагування на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, що проявляється в професійному підході до задоволення політичних потреб;

2) формалізованість діяльності, її обумовленість суспільним договором, що формується за допомогою виборів та закріплюється процесами легітимізації. Хоча наявність суспільного договору не гарантує рівномірності розподілу благ та ресурсів між політичною елітою та суспільством. Суспільний договір і формалізація еліти є взаємопов'язаними процесами, які підвищують ефективність відносин між даними суб'єктами, сприяючи оптимізації виконання функцій та формуванню зворотного зв'язку в рамках політичної системи, що забезпечує відповідний рівень стабільності, послідовності виконання модернізаційних програм розвитку;

3) об'єктивація, тобто створення інституціональних бар'єрів в діяльності більшості суспільства, що здійснюється для оптимізації досягнення поставлених цілей та завдань;

4) самостабілізація, що пов'язана з відносною часовою стійкістю та наданням передбачуваності діям суб'єктів. Це обумовлюється наступними причинами – стандартизацією вимог до суб'єктів, ціннісно-нормативною системою інституту, розподілом праці та професіоналізацією діяльності, що проявляється в певних стандартах дій, які відповідають потребам часу;

5) наявність широкого спектру функцій, спрямованих на регулювання суспільно-політичних відносин та формування відповідного політичного простору;

6) базові структурні компоненти, що забезпечують ефективну реалізацію функцій¹.

Виходячи з цього, можна наступним чином конкретизувати структурно-функціональні аспекти еліти як інституціонального утворення. Розглянемо структурні складові даного інституту. По-перше, так звана статусно-рольова сітка, тобто закріплена система статусів та ролей, що визначають правила поведінки і взаємодії, а також санкції в разі їх порушення. Вона включає в себе елітні групи різних сфер діяльності (політичну, економічну, військову, культурну тощо), що мають доступ до процесів прийняття стратегічних рішень, здійснення управлінських функцій та володіють необхідними для цього ресурсами. В цьому контексті Ч. Міллс зазначав, що політичну еліту необхідно розглядати крізь призму сукупності позицій, які вона займає та «...отримує можливості привілейованого становища щодо більшості суспільства, приймаючи рішення, що мають великі наслідки. ... Це обумовлене тим, що вона здійснює управління важливими ієрархічними інститутами та організаціями сучасного суспільства. ... Еліта займає в соціальній системі стратегічні командні пункти, в яких зосереджені дієві засоби, що забезпечують владу, багатство, визнання, якими вона користується².

Статусно-рольова сітка існує на всіх рівнях реалізації владних повноважень політичною елітою: перший рівень (внутрішнє коло влади), тобто сукупність осіб, що здійснюють прийняття стратегічних рішень, визначаючи вектори розвитку політичної системи; другий рівень – це представники політико-урядової еліти, що виконують провідні функції в системі державного управління, правлячій чи опозиційній партіях; третій рівень представлений суспільно-господарською елітою, що покликана переставляти інтереси різних груп у першому колі влади; четвертий рівень – коло груп тиску та інтересів; п'ятий рівень – регіональна та місцева еліта³.

Наступною структурною складовою елітного інституту є ресурсний потенціал, що вимірюється сукупністю наявних у представників елітного прошарку форм капіталу. На думку П. Бурдьє, капітал являється обмеженим ресурсом, який здатен в силу певних обставин накопичуватися та проявлятися в трьох станах: інкорпорованому, тобто у вигляді певних здібностей та диспозицій, наявних у суб'єкта; об'єктивованому, тобто вираженість у предметній формі; інституціалізованому, тобто формалізовані та неформалізовані способи визнання. Доцільно виокремити наступні форми капіталу, якими володіє елітний політичний інститут:

1) фізичний, тобто зовнішні дані та психологічні характеристики індивідуального чи групового суб'єкта, що створюють потенціал для здійснення діяльності в сфері політики;

2) культурний, що проявляється в існуванні системи знань та вмінь, які необхідно засвоїти для налагодження комунікативної взаємодії в політичній системі;

¹ Рыбаков, А., Татаров, А. (2002). Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа. *Социально-гуманитарные знания*, 1, 139-150.

² Миллс, Ч. (2007). *Властвующая элита*. Москва: Директмедиа Паблшинг, 3.

³ Кухта, Б., Теплоухова, Н. (1996). *Політичні еліти і лідерство*. Львів: Кальварія.

- 3) людський, тобто здатність суб'єкта не тільки до засвоєння професійних навиків та вмінь, необхідних для ефективної політичної діяльності та прийняття стратегічних рішень, але й постійне підвищення рівня кваліфікації;
- 4) економічний, що проявляється у володінні певними фінансовими ресурсами та засобами виробництва;
- 5) соціальний, тобто формування системи формальних та неформальних зв'язків, необхідних для оптимізації процесів прийняття державно-політичних рішень;
- 6) адміністративний, що проявляється в доступі до ресурсного потенціалу та діяльності інших суб'єктів через наявність владних позицій та авторитет;
- 7) політичний, тобто здатність до представництва інтересів інших, мобілізації ресурсів суспільства для здійснення різних видів політичної діяльності;
- 8) символічний капітал, тобто легітимне право виробляти цінності та інтерпретувати зміст певних політичних явищ чи процесів;
- 9) силовий капітал, що проявляється в можливості застосовувати силові засоби впливу та тиску з метою сприяння досягненню поставленої мети¹.

Дані форми капіталу взаємодоповнюють одне одного, що дозволяє політичній еліті ефективно накопичувати власні ресурси та перерозподіляти їх згідно вимог конкретної ситуації, обираючи для цього конкретні засоби реалізації (система права, легітимність, інформація, політична культура як певна модель поведінки, конкретні політичні технології).

Ціннісно-нормативна система функціонування політичної еліти являється ще одним структурним елементом даного інституту. Її можна охарактеризувати як своєрідну сукупність цінностей, ідеологічних принципів стереотипів поведінки, певні процедури, що виступають основою прийняття політичних рішень. В умовах посилення впливу ЗМІ на функціонування політичної системи дані цінності набувають комунікативного характеру, тим самим дозволяють формувати в масовій свідомості відповідне бачення політичних процесів або практик загалом.

Провідну роль у формуванні ціннісно-нормативної системи відіграють ідеологічні цінності політичної еліти. Ефективність діяльності еліти багато в чому визначається її здатністю адаптувати власні цінності, пріоритетні установки до ідеологічних конструкцій, що домінують у певній політичній системі. Особливо це важливо в умовах модернізації політичної системи, коли відбувається процес формування нових цінностей та виникає потреба донесення їх важливості до більшості суспільства. Відповідно, вміння еліти надати ідеологічного забарвлення цінностям внутрішньоелітної взаємодії, максимально наблизивши їх до домінуючих ідеалів, орієнтирів суспільства дає можливість формувати високий рівень консолідованості громадян та залучати їх потенціал до модернізаційних перетворень.

Система цінностей у середовищі політичної еліти виробляється на всіх рівнях окресленої статусно-рольової сітки, але дієвості вона набуває за умови узгодження різноманітних інтересів елітних груп відносно визнання легітимності існуючої системи влади. Відповідно, саме вона виступає основною цінністю міжелітної взаємодії та визначає базові засади політичної діяльності. Водночас, суспільно-політичні орієнтири та цінності еліти являються основою формування масової свідомості громадян в умовах здійснення модернізаційних перетворень, оскільки акцентують увагу на певних орієнтирах, досягнення яких дозволяє на практиці відчувати значимість проведених змін та здійснювати їх оцінювання. За умови ефективної двосторонньої комунікативної взаємодії між елітою та суспільством формується не тільки високий рівень її легітимності, але й відбувається взаємна консолідація цінностей. Це сприяє гармонійному розвитку суспільства, зниженню соціальної напруги та створює умови для спільної діяльності задля досягнення суспільного блага. Водночас, низький рівень відповідальності політичної еліти, відсутність ціннісних орієнтирів, направлених на задоволення потреб суспільства призводить до зростання соціальної напруги та створює ризики незавершеності модернізаційних процесів².

У цьому контексті можна говорити про те, що політична символіка виступає також складовою елітного політичного інституту. Розробка політичних символів є досить важливою для еліти, оскільки даний процес забезпечує закріплення в масовій свідомості певних ідеологем, стереотипів, тих же цінностей, що є основою легітимізації елітного статусу, надання гарантій суспільству

¹ Бурдьє, П. (1993). *Соціологія політики*. Москва: Socio-Logos.

² Гасилина, Ю. (2007). Власть в информационном обществе: формирование символической элиты. *Вестник Поволжского института управления*, 12, 4-8.

стабільного функціонування політичної системи у визначених символічних рамках. Сформовані елітою символи мають вербальну (девіз, історія, фраза) та невербальну (одяг, вчинок, предмет) форми вираження. В свою чергу політичні ритуали кодифікують правила взаємодії, поведінку еліти, надаючи їм повторюваного та демонстраційного характеру, тим самим закріплюючи їх на рівні масової свідомості. Завдяки формальним (офіційні заходи, зустрічі з активними групами громадськості та ЗМІ, використання різних форм особистого контакту тощо) та неформальним (ювілеї, традиційні зустрічі тощо) ритуалам політичної поведінки відбувається не тільки закріплення порядку політичної діяльності, але й демонстрація ціннісних орієнтацій елітного інституту¹.

Можна згадати М. Кастельса, який зазначав, що влада «...в інформаційному суспільстві вписана на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди та інститути формують уявлення про життя чи приймають рішення, включаючи політичні. ... Культурні битви – це сутність боротьби за владу в інформаційну епоху. Вони ведуться в ЗМІ та за їх допомогою. Влада, як можливість скеровувати поведінку міститься в мережах інформаційного обміну та маніпуляції символами...»².

Наступною складовою елітного політичного інституту можна вважати систему санкцій, відносно тих осіб, які порушили ті чи інші правила внутрішньоелітної взаємодії. В даному випадку санкції розглядаються як позбавлення представника елітної групи капіталу та доступу до владних ресурсів. Слід зазначити, що в силу специфічних особливостей політичної еліти, позбавлення окреслених привілеїв може бути пов'язане із закінченням строку перебування на обраній посаді, з новою кон'юнктурою політичного простору та з мінімізацією ризиків для певних елітних груп. За таких умов, на думку О. Криштановської, слід говорити про наявність різних типів ексکورпорації еліти, тобто позбавлення не тільки формального статусу, але й капіталу та владних ресурсів. До них слід віднести наступні:

1) повна ексکورпорація, що пов'язана з витісненням з елітних позицій, втратою офіційної посади та ресурсів влади;

2) часткова ексکورпорація, що пов'язана з втратою певної частини капіталу та проявляється в наступних формах:

2.1) деформалізація – позбавлення представника еліти формальної посади при збереженні певних обсягів владних ресурсів та капіталів;

2.2) декапіталізація – позбавлення представника еліти можливостей використання політичного капіталу, що навіть при збереженні офіційної посади девальвується;

2.3) резервація – збереження формального елітного статусу або переміщення в «резервації», тобто екс-елітні зони, що дають можливість при зміні політичної ситуації повернутися до активної діяльності³.

Аналіз структурних складових елітного політичного інституту дає можливість виділити декілька його основних функцій: створення можливості для задоволення потреб суспільства та власних інтересів; забезпечення відтворення історично сформованих способів політичної діяльності; сприяння процесам внутрішньоелітної та суспільної консолідації з метою вирішення актуальних проблем розвитку політичної системи та суспільства в цілому; забезпечення регулювання діяльності громадськості в рамках діючої законодавчої бази; здійснення контролю за політичною поведінкою своїх членів і застосування санкцій за наявності порушень; забезпечення стабільності розвитку суспільного життя. Реалізація функцій елітного політичного інституту відбувається через діяльність конкретних організацій: органи державної влади, політичні партії чи парламентські фракції.

Виходячи з вище зазначеного, даний політичний інститут розуміється як складно організована сукупність структурних компонентів, направлених на виконання функцій, що визначають напрями та динаміку розвитку політичної системи, використовуючи ресурсний потенціал суспільства. На думку О. Криштановської, політична еліта завжди інституціоналізована завдяки призначенню чи обранню на певну посаду, що виступає своєрідною частиною функціонування матриці держави. Посада визначає статус політичного суб'єкта та накладає на нього відповідні функціональні обов'язки. Відповідно, ефективне їх виконання політичною елітою активізує розкриття потенційних

¹ Деркач, А., Жуков, В., Лаптев, Л. *Политическая психология*. <www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/derk/03.php>

² Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Москва: ГУ-ВШЭ, 502-503.

³ Криштановская, О. (2005). *Анатомия российской элиты*. Москва: Захаров, 174-177.

можливостей політичної системи, сприяючи її стабільному функціонуванню¹. Інституціоналізованість політичної еліти сприяє структурній інтегрованості (взаємна терпимість, прийняття формальних та неформальних правил взаємодії) та ціннісному консенсусу (взаємна згода дотримуватися встановлених норм політичної поведінки та підтримка цінностей існуючих державних інститутів)².

Отже, процеси політичної інституціоналізації сприяють формуванню нових якостей організацій та процедур взаємодії в рамках політичної системи з метою забезпечення важливої потреби суспільства в соціальному порядку через проведення необхідних змін. У ході процесу інституціоналізації політичної еліти відбувається закріплення елітних груп у системі владної ієрархії, формуються її структурно-функціональні характеристики, а також конкретизується наявний ресурсний потенціал. Ефективність процесів інституціоналізації еліти обумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень з метою досягнення суспільного блага.

References:

1. Burd'є, P. (1993). *Sociologija politiki* [Sociology of Politics]. Moscow: Socio-Logos. [in Russian].
2. Gasilina, Ju. (2007). Vlast v informacionnom obshhestve: formirovanie simvol'noj elity [Power in the Information Society: Forming a Symbolic Elite]. *Vestnik Povolzhskogo instituta upravlenija* [Bulletin of the Povolzhsky Institute of Management], no. 12, 4-8. [in Russian].
3. Kastel's, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: GU-VShJe, 502-503. [in Russian].
4. Kryshtanovskaja O. (2005). *Anatomija rossijskoj jelity* [Anatomy of Russian elites]. Moscow: Zaharov, 174-177. [in Russian].
5. Kuxta, B., Teplouxova, N. (1996). *Politychni elity i liderstvo* [Political Elites and Leadership]. Lviv: Kalvariya. [in Ukrainian].
6. Mills, Ch. (2007). *Vlastvujushhaja jelita* [The ruling elite]. Moscow: Direktmedia Publishing, 3. [in Russian].
7. Derkach, A., Zhukov, V., Laptev, L. *Politicheskaja psihologija* [Political Psychology]. <www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/derk/03.php> [in Russian].
8. Rybakov, A., Tatarov, A. (2002). Politicheskie instituty: teoretiko-metodologicheskij aspekt analiza [Political institutions: theoretical and methodological aspect of the analysis]. *Social'no-gumanitarnye znaniya* [Social and humanitarian knowledges], no. 1, 139-150. [in Russian].
9. Hantington, S. (2004). *Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah* [Political Order in Changing Societies]. Moscow: Progress-Tradicija, 32. [in Russian].
10. Higli, D. *Demokratija i elity* [Democracy and Elites] <ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005_Higli_Demokratija%20i%20jelity_22-31.pdf> [in Russian].

¹ Крыштановская, О. (2005). *Анатомия российской элиты*. Москва: Захаров, 68-69.

² Хигли, Д. *Демократия и элиты*. <ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005_Хигли_Демократия%20и%20элиты_22-31.pdf>